

и Лењин евентуално озбиљно мислили да успоставе неко друштво слободних и равноправних људи. Тад заиста оно што се догодило са стаљинизмом може бити иронија историје у претходно назначеном смислу те речи. Међутим, ако је њихов циљ био, као што се ја бојим да јесте, само да сруше царску власт и да успоставе једну нову аутократску власт, онда у овом случају нема никакве ироније историје, него је ту на делу она Минервина сова која је изашла у праскозорје.

Отуда проистиче једна „поука историје“, горка, и наравно непоправљива, да се историја може и „правити“. У своје време Енгелс је иронично одбацио Ткачовљеву политичку филозофију рекавши да се историја не може кројити онако као што се кафтан од неког цица кроји. То, додуше, може бити тачно али то и не мора. И историје се и револуције могу кројити, само што кафтан тако скројен не изгледа баш најбоље, а сасвим сигурно не одговара декларативним циљевима револуционара. Поменути кафтан, додуше, на шавовима почиње да се пара, али, такав какав јесте, он углавном одговара концепцијама револуционара који су га у своје време замислили. Неке од њих однела је, разуме се, матица те исте аутократије која је револуцијом успостављена, али то је већ једна друга прича. Према томе, што се мене лично тиче, ако би се о некој иронији историје и могло говорити, онда само као о оном старом добром ироничном нескладу између прокламованих циљева и њихових остварења. Али то је иронија друге врсте и ту иронију Билингтон није имао у виду.

Атанасије ЈЕВТИЋ

БИЛИНГТОНОВА ИСТОРИЈА И ИСТОРИЈСКА ТЕОЛОГИЈА

Захваљујем се на овом љубазном позиву а још више „Раду“ на издању овакве књиге и преводиоцу (Бранку Вучићевићу) на огромном уложеном труду који је, несумњиво, добро обавио свој посао. Извесне примедбе које ћу ја имати не тичу се толико његовога превода, него начина превођења код нас.

Билингтонова књига, *Икона и секира*, названа тако интересантно и провокативно и прилично умесно, један је велики подвиг који је аутор успешно остварио и на преко 700 страница описао историју руске културе; подвиг је и прочитати толико колико је он прочитао, а ко је пажљиво консултовао нарочито његове фусноте могао је видети да је тај човек заиста читао, да је све проверавао и да је све упоређивао. Већину тога што је заступао проишло је из његовог читања примарне литературе и извора, и заиста огромне секундарне грађе. Сами Руси, пре свега, написали су бројне књиге из области своје културе још у прошлом веку, а онда

и у овом, па у емиграцији — а онда и остали: Пољаци, Немци, Енглези и у новије време Американци, који су очигледно почели да се све више баве Русијом. Можда је и Билингтон, тако се мени бар чини, у склопу тог интензивног интересовања за друштвени и културни живот Русије почео да се бави културном историјом овог великог народа. Јер, као што је познато, Америка је рецимо тек од рата на овамо основала византолошке институте а позадину тога треба тражити у жељи да замени Енглеску не само у поимању него и у својеврсном покровитељству над Истоком; тако су прорадили византолошки институти који су добили велика средства за истраживачки рад. И данас је византолошки институт у Вашингтону један од најбољих византолошких центара у свету. У том склопу интереса Америке за Русију ја видим и дело Џејмса Билингтона.

Али имам утисак да се десило нешто више од тога: да је он повучен, одушевљен Русијом и руском историјом побуђен и подржан одушевљењем појединих сјајних зналаца руске културе. Он овде у захвалама посебно истиче место Георгија Флоровског, који је са њим заједно био једно време професор на Харварду, одакле су прешли на Принцетон. Флоровски је написао другачију врсту историје руске културе, *Путеви руског богословља*, велику књигу која такође даје културолошки пресек — додуше нешто другачији и, наравно, у интерпретацијама, по мени, правилнији. Зато, мислим да сам у праву ако то кажем, ја запажам благотворан утицај Флоровскога на Билингтона.

Па ипак, хтео бих да истакнем једну чињеницу: Билингтон је платио данак својим не толико изворима колико повећењем за појединим коментаторима. Рецимо, једном усваја гледиште пољског историчара који очигледно гледа на Русију сасвим субјективно или једног, рецимо, римокатолика или једног Немца, иако се у већини случајева стара да сам пронађе свој суд. Путовао је у Русију и мучио се очигледно Русијом. Његов увод у ову књигу доказ је једног поштења и покушаја пристрасности док се његов рад завршава оним што је овде врло умесно критиковао професор Милошевић, том мишљу о проблемима руске историје и иронији те историје. Мада на једном месту, одмах да кажем, ту „иронију“ дуплира са речју „парадокс“, што је за мене далеко умесније. Постоје парадокси руске историје, и ја бих се на њих после вратио.

Дозволићете ми да сад, само са пар речи, кажем да је веома важно да се овако озбиљне књиге (иако издања на латиници рачунају на цело југословенско тржиште) штампају у оквиру усвојене традиције, па и писма, значи ћирилицом. Опредељењем за латиницу, можда ћу бити претенциозан, и издавач и преводилац определили су се за одступања од уобичајеног терминолошког контекста. Зашто, рецимо, хезихазам а не исихазам кад је то већ у језичкој традицији. Или, зашто отајства цркве а не тајне цркве, или још несхватљивија одступања — зашто тројство кад је код Рубљова Тројица? И код нас је — Тројица! Постоји и теолошка позадина свега тога зашто су Хрвати превели овај појам са латинског „тринитас“ и зашто латинско „тринитас“ није исто као грчко

„триас“. А Словени су превели директно са грчког (дакле, Руси и ми балкански Словени), односно „триас“ са Тројица. Терминолошко одступање је за мене некако безразложно одступање од традиције. А шта тек да кажем о следећој синтагми: Христ из тројства — што је нама потпуно туђе. Пре свега — Христ. Без обзира што је једна група наших савремених лингвиста прихватила такво читање (западно читање речи Христ) грчког придева „христос“, стари Словени су добро знали, наши балкански, када су преводили Нови завет на свој језик да оставе придев у придевској форми, да га не поимениче формално; премештањем акцента са „христос“ на „Христос“ добија се именица. На исти начин је и од нашег придева слђбодан — постала именица Слободан, променом акцента. Јер ако придеву „христос“ одсечете оно од добићете нејасно значење као и у нашем случају ако придев слђбодан скратите. То није пуна реч. И још нешто: латински је име Христ преузео од *христус* и онда је створио, као и западни језици, ту скраћеницу Христ. У сваком случају такви изрази, као: Христ из тројства потпуно су туђи нашој традицији. Или на пример израз „обожавање иконе“, да би на другоме месту после пар страница наишли на добар превод „поштовање иконе.“ Можда је преводиоца енглески наводио на значењско одређење „обожавања“, али у нашој традицији не постоји израз обожавање иконе него поштовање или у крајњем случају иконопоштовање.

После ових уводних напомена преводиоцу и похвала Билингтону да кажем и ја неколико примедби. Прво поглавље, које описује с једне стране Кијев а с друге стране Северну шуму и појаву иконе и секире тј. појаву руског духовног и националног живота и културе, Билингтон је доиста задовољавајуће обрадио. Али, то је у ствари и уводно поглавље јер његова историја обухвата последњих шест векова — од XIV века па надаље. Изузимајући уводно поглавље уочава се шематизован приступ. На пример, доста је сложен проблем сукоба тзв. јосифоваца и заволожаца. То је монах Јосиф Волоколамски, почетком XVI века, који је заступао становиште да манастири треба да имају велика имања, а Нил Сорски са својим скитским монаштвом (мале заједнице сиромашних монаха) заступао је супротно мишљење. Билингтон је то претворио, ипак, у један сукоб који је потпуно искључен међусебно, не видећи да у самом хришћанству, па дакле и у Византији као таквој, и на нашем Балкану и у Русији (што је пренето тамо) постоји један проблем односа према благу, према имовини, према поседу као таквоме и он ту мало, кажем, шематизује. Али још више шематизује питање раскола између, као што је већ Кљакић поменуо, Никона и Авакума, између старовераца и реформе никоневске. По мом мишљењу, основни проблем тог руског верског раскола у XVII веку (на том Сабору, али врло кратко, на почетку, учествовао је и наш патријарх Гаврило Рајић, 1666., па се брзо вратио да би га после Турци ухватили, одвели и гулили живог у Бруси) огледа се у томе што је ниво теолошке мисли тога доба — и код Никона и код Авакума — био на таквом степену да су се они, у ствари, спорили око ситница. Дошло је до раскола око тога: да ли је два пута или три пута Апилуја, да ли је крштење са два прста или са три

прста, иако је било периода кад се у историји цркве крстило са три прста у име Свете Тројице, а било је периода кад је у борби око две природе Христове — божанске и човечанске — наглашавано то двоје, па су онда два прста била истицана. Тога је, једно време, било и у Русији, али је проблем у томе што су они од тога створили расцеп. Дакле, било би можда боље — оно што Флоровски чини у свом пресеку руске теологије *Путеви руског богословља* — да је Билингтон разматрао ниво руске теологије. Они су доводили, у то време, грчке теологе, рецимо Максима Грека, кога је доста добро обрадио, или Ликудиса или после Арсенија из Еласоне, грчке теологе са стране, али и грчки теолози су у турском добу били онакви где су се школовали. Недостајао је један теолошки критеријум Билингтону, па зато доста шематизује тај расцеп.

Али, мора му се признати да са љубављу разматра и Никона и Авакума и посвећује им изванредне редове кад каже да су то двојица горостасних граничара у свету једне једине истине тј. традиције наслеђене од Византије али сад са друкчијим приступом. За Никона је то био мало динамичнији па у неку руку и реформаторски приступ, не без страха, али са претензијама које надилазе ту почетну позицију, и то је оно што Билингтон назива теократијом. Никон је био заговорник независности цркве наспрам државе и ту је и пао као жртва, јер то није могла да поднесе царска власт. А Авакум се опет бојао мењања сваке тачке, нешто слично као рецимо старокалендарци данас у Грчкој.

У поглављима која се тичу новијег времена његова шематизација је нарочито (бојим се да не одужим), за мене, такође неприхватљива — посебно кад Стаљина изводи из традиције Московље, московске Русије и кад види у њему мал'те не продужетак царскога наслеђа Ивана Грозног уместо да је, што је професор Милошевић напоменуо а чини ми се да је то најближе истини, потражио у патолошким елементима Стаљинове личности више но у самој историји Русије. Јесте Стаљин покушавао да имитира руску прошлост и Ивана Грозног али ја бих рекао да то покушавање обнове историје јесте пре фарса, него нека врста преламања древне руске историје, макар и царистичке, у болшевичкој аутократији. Чини ми се да је ту Билингтон подлегао шематизацији Запада. Ко је био на Западу дуже могао је да уочи тежњу, рецимо код француских комуниста па и појединих америчких, да одлике совјетског болшевичког комунистичког режима објашњавају прошлости из које је произишао, тачније да је православље родило болшевиizam... Солжењицин се није појавио у јавности када је ова књига завршена, јер би било занимљиво чути шта он мисли о једној оваквој интерпретацији историје болшевизма и са каквим болом он такво мишљење прима. Зар Русија која је распета од тог злочинца, а Стаљин је то несумњиво био, заиста може бити та која је родила таквог Стаљина? Солжењицин је то рекао драстичним речима: Стаљин је силовао своју рођену мајку, Русију, руски народ и сад она треба да каже да је то њен син и да је то силовање произишло као директна линија рабања.

Међутим, Билингтон је у праву када доказује како је Стаљин имитирао величину руску, руске цареве, иако је та имитација била

страшна карикатура, као што је лаж карикатура истине. И није зато истина крива! Такође, Билингтон тачно уочава и да је Стаљин врло добро продужио основне тоталитарне линије Лењинове. Додуше, он истиче како је Стаљин, да тако кажем, „огрубио“ наслеђене принципе, да их је претворио у лични терор, за разлику од Лењина који је био ширих политичких видика и несумњиво културнији, итд. Али оно што ће Солжењицин рећи, мало касније и независно од Билингтона, изгледа веома убедљиво, наиме, он тврди да иста значењска линија иде од Лењина ка Стаљину, као што се и наставља даље, па да сходно томе није Стаљин измислио нова начела, односно препознатљив тоталитарни систем.

На крају бих нешто рекао о последњем поглављу, понајмањем у целој књизи, о Билингтоновој оцени следа руске историје, о закључку коме је дао назив: „Иронија руске историје“. Мислим да је аутор претерао када је појединим збивањима у руској историји придао ирсничан смисао, као што је погрешно када је свеукупну руску историју тумачио иронијом. Радије бих прихватио, јер је то израз који се на једном месту јавља паралелно са историјом, другачије разумевање историје, тачније истакао бих парадоксе руске историје... Руски народ је визионарски народ. Берђајев у својој књизи *Руска идеја* најбоље показује ту велику сложеност руске душе, што потврђују и јунаци Достојевског; наиме, када у Русу нешто заживи онда он ту идеју мора да оствари. А ако дође до тога да не може да се оствари већ увелико прихваћена идеја онда долази, што је најближе истини, до парадокса, до антиподног резултата или до трагичног безизлаза.

Билингтон кроз своју књигу провлачи идеју о историчности руске теологије, додуше као наслеђе из Византије, теологије која има историјски карактер. Али мени није јасно шта он под тим подразумева. Ако је то онај библијски историзам у коме могуће јесте пожељно, попут оваплоћења Бога у човека (што јесте Христос), покушај да се идеал вере, или овде конкретно хришћанства, оставри у историји — онда можемо рећи да Византија јесте имала таквих аспирација. Али тај покушај који није прешао праг носталгије у ствари говори о есхатолошкој усмерености да се овде оствари царство небеско, на земљи, али у тежњи, у стремљењу, у зачетку. Наиме, Византија није била толико неупућена да поверује како је, у датом моменту, било која историјска ситуација стварно царство божије на земљи. У том смислу Русија јесте примила од Византије тај историзам — дакле веру да се *ова историја* повезује са есхатологијом, са царством небеским — што смо, уосталом, и ми наследили кроз средњи век. У том смислу историзам руске историје има у себи својство оптимистичкога а не (као што је бивало код појединаца, и то врло често) својство фаталистичке апокалиптичности, онога, у ствари, страха пред будућношћу што није ништа друго до скретање од те историјске теологије. Чини ми се да Билингтон не осећа историчност теологије окренуте према есхатологији (и са оптимистичким елементима), не осећа пуноту историчности без обзира на страдајући карактер у самој историји. С друге стране, његово тумачење да и та историчност теологије води у апокалиптизам, у страх и бекство, слично староверцима или појединим апо-

калпичарима почетком нашег века који су револуцију прихватили као крах и крај свега — није у потпуности прихватљива. Верујем, на крају, да ће Билингтон са новим догађајима од Солжењичина на овамо, укључујући ту и догађаје у данашњој Русији, уочити другачија вредновања историчности теологије, па у том смислу и додати, овој својој књизи, ново поглавље. Или ће нам, када је бар историја Русије у питању, подарити још једну књигу. Ја бих толико за сада.

Владимир АДАМОВИЋ

ЕВРОПОЦЕНТРИЧНИ И РУСОЦЕНТРИЧНИ БОЉШЕВИЗАМ

Ништа не знајући о Билингтоновој књизи ја сам веровао да наслов указује на једну психолошку студију која покушава да проникне у оне неизмерне поноре људске душе, наиме да разматра ону двополност руског човека, оно клатно које се креће од крајње суровости до тоталног мазохизма. Међутим, том проблему није посвећена довољна пажња што, наравно, у сваком случају није мана ове књиге. Пошто нисам историчар (ја сам психијатар), ја ћу се бавити једним проблемом који је мени ближи: то је проблем тзв. победе Московције, проблем који је Билингтон разматрао у последњем делу своје књиге и освети те Московције над Петроградом. То је и разлог што се ја, донекле, не слажем са мојим уваженим саговорницима јер они ова два појма не прихватају онако како их је Билингтон конфронтисао. Наиме, ја мислим да је од марта 1918. године, кад је Лењинова влада прешла из Петрограда у Московцију, постепено, па све до данашњих дана, тачније до 1985. године, цео тај период (од 1917. до 1985. године) био дефинитивна победа Московције, ако се то узме као симбол једног русоцентричног, ка Русији окренутог, начина живота и културе, и ако се окретање ка симболима Русије — фатализму, деспотском начину владања, аутократском моделу — схвати као победа једне групе која се формирала око Стаљина од 1924. године па све до његове победе 1929. године.

Сматрам да је тај пркос почео још за време Лењиновог живота — а Лењин је у Русији провео релативно мало времена у односу на цео његов животни век (он је доживео прву апоплексију у 52-ој години). Седамнаест последњих година је провео у Европи, и као што знате, у неколико европских престоница, дакле — осим две године од 1905-те, 1906-те и 1907. године када је био у Русији — Лењин се може назвати европоцентричним човеком, особом која је говорила перфектно два, евентуално и трећи језик, која се потпуно сналазила у европском простору. Према томе, Лењин који је и практично изгубио власт 1922. и 1929. године постепено је замењен са русоцентричним Стаљином и његовом групом, која је — на неки